балаларыннан катыш бер җәмәгатьнең мөселманлыкта кардәшлекләре үсә генә баруы өстенә, ир балалар белән аралаш булдыктан, кызлар аларга иртә-кич туганлык, кардәшлек күзе белән карап, бер-берләренә җәбер-золым, хыянәттән сакланып үсәләр.... Ир балалар, кызлардан күреп әдәп вә әхлакдан гамәли дәресләр алалар». (1915, №22, 4 б.).

Нәтиҗә ясап, шуны әйтергә була. Мәгариф реформаларының төп проблемалары: уку әсбаплары, китаплар җитмәү һәм белем бирү өчен югары квалификацияле укытучылар җитешмәү (кадрлар кытлыгы) язмаларда ачык чагыла. Бу актуаль проблемалар журналда һәр санда басылып, мәкаләләрдә проблемалар санап кына үтелми, аларны чишү юллары эзләнә, бәхәсләр туа. Шундый бәхәсле мәкаләләр нәтиҗәсендә мәктәп программаларының уртак фикергә килеп бер стандарт буенча төзелүе, каникулларда укытучыларның белемен арттыру кебек проблемалар уңай хәл ителә.

Әдәбият

1. Хуҗиәхмәтов Ә.Н., Насыйбуллов Р.Р. Педагогика тарихы (лекцияләр курсы). Казан: ТРИ «Школа», 2013. 372 б.
2. Фәхретдинов Р. Мәшһүр хатыннар. Оренбург, 1903. 124 б.
3. Әмирхан Ф. Икенче адым // Кояш. 1916. 3 окт.

ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ КАК АКТУАЛЬНАЯ ЗАДАЧА ДНЯ

Х.С. Назипова,
учительница татарского языка и литературы
Гимназия п.г.т. Богатые Сабы Сабинского района
Республики Татарстан (Россия)
E-mail: nazipxas@mail.ru

Аннотация. В статье анализируется деятельность современных СМИ в области воспитания подрастающего поколения. По мнению автора, радио и телевизионные передачи на татарском языке не всегда придерживаются этических принципов, принятых человечеством. Воспитание духовно развитой личности является основой для дальнейшего развития общества.

Ключевые слова: нравственность, радио, телевидение, художественная литература.

Summary. The article analyzes the activities of modern media in the education of the younger generation. According to the author, radio and television broadcasts in the Tatar language is not always adhere to the ethical principles adopted by mankind. Education spiritually developed person is the basis for the further development of society.

Keywords: morality, radio, television and literature.

ШӘХЕС ТӘРБИЯЛӘҮ – КӨНҮЗӘК БУРЫЧ

Журналист һөнәренең төп асылы – тормышыбызның шартларын тикшереп халыкка җиткерү. Яшәештә килеп туган вак кына мәсьәләләрне дә читләтеп узмыйча, аңлатып халык игътибарына җиткерү. Тормышыбыздагы вакыйгаларны анализлау, ни өчен шулай килеп чыкканына бәяләмә бирү нәкъ менә журналистның төп бурычы, дип уйлыйм мин.

«Кешегә бетмәс-төкәнмәс иҗат чыганагы салынган, ирекке чыгарырга, кешегә иҗтимагый тормышта урынын табарга булышырга, аңа үсү өчен тиешле шартлар тудырырга кирәк», – дип язган Л.Н.Толстой.

Хәзерге чорда радио-телевидениедән тәрҗемә итеп күрсәтелгән нәфис фильмнар, шулай ук урам йогынтысы балалар аңына һәм рухына әдәпсезлек үрнәкләрен сеңдерәләр, милләтнең гасырлар буе формалашкан әхлак кагыйдәләрен кире кагалар. Дөрес, «Халкым минем», «Татарлар», «Мәдәният дөньясында» кебек телевизион тапшыруларның уңай йогынтысы бик зур, алар кешенең танып-белү эшчәнлеген арттыра, татар милләтенә горурлык тәрбияли. Шуны әйтү урынлы булыр, халкыбызның гореф-гадәтләре, бәйрәм-йолалары нигезендә, шулай ук халык педагогикасына нигезләнеп тәрбияләнгән бала гына әхлаклы булыр дип әйтәсе килә. Өлкәннәр көнен, Әниләр бәйрәмен, май аенда Гаилә бәйрәмнәрен балаларның чыгышлары, үз көчләре белән куйган концерт программалары белән үткәрү бик отышлы. Март аенда үткәрелә торган «Карга боткасы» бәйрәмендә халкыбызның милли гореф-гадәтләре искә төшерелә, такмаклар, уеннары уйнала, җырлары җырлана. Татар халкының иң кешелекле, күркәм сыйфатлары чагыла бу бәйрәмне үткәрү барышында.

Татарның әхлак кодексында язылган түбәндәге юлларын искә төшерәсе килә: «Татар кешесе! Тирә-ягыңа кара! Без ата-бабалардан калган матур һәм бай җирдә яшибез. Үзең яшәгән җирнең кадерен бел, аны киләчәк буыннарга пычранмаган килеш тапшыр. Татар кешесе! Киләчәккә кара! Киләсе буынның язмышы өчен дә җаваплы икәнеңне исеңнән чыгарма!».

Яшәешебездә әхлаксызлык чәчәк ата. Күңел сызлана, ник, нилектән шулай икәнлеген аңларга омтылам. Хөкүмәтебез тормышыбыздагы ямьсез, күңел кайтаргыч мәсьәләләр буенчаниләр эшли? Әллә бу эшне һәркемнең үзенә тапшырганмы? Телевизордан чит илләр аша кергән кинофильмнар кемгә нәрсә бирә? Бәлки, алар безгә якын булмаган идеологияләрен тагалардыр? Тормышның кызыгы бетә. Акыллы, намус белән хезмәт итүче, әхлаклы кешеләргә әхлагын югалта барган кешеләр янында бик авыр. Бу проблеманы чишәр өчен нишләргә?

Татар теле һәм әдәбияты укытучысы буларак, мин халкымның киләчәге өчен бик борчылам. Хөкүмәтебезгә чаң сугарга вакыт. Гаяз Исхакыйның инкыйразы безгә килеп житәме әллә? «Матур әдәбият әсәрләрендә әхлаклылык сыйфатларының бирелеше» дигән темага эзләнү-тикшеренү эшләре алып бардым. Фәнни эшемә Ризаэтдин Фәхретдиннен түбәндәге сүзләрен эпиграф итеп алдым: «Бала чакта алынган тәрбияне бөтен дөнья халкы да үзгәртә

алмас». Балада кече яшьтән үк әхлакый сыйфатлар тәрбияләргә кирәк. Нәкъ менә әхлаклылык – бәхетнең ачкычы.

Нәрсә соң ул әхлак? Мин үземә еш кына шушы сорауларны бирәм. Җавап эзләп уйланам. Әхлакның үзәгендә – кеше. Әдәп-әхлак, әдәбият аерылгысыз. Аларның һәрбесенең дә асылын кеше тәшкил итә. Кечкенәдән үзебездә экиятләр, җыр, мәкаль, табышмаклар аша олы әхлакый сыйфатлар тәрбиялибез. Халык җырларында халкымның үткән тарихи юлы, кешелеклек сыйфатлары, әхлаклылык чагыла. Хиссез кеше бөек зат була алмый. Кечкенәдән ярату, борчылу, кайгыру, ярдәм итү… Димәк, фольклордан мин үземә өлешчә җавап таба алам.

Атаклы мәгърифәтче Каюм Насыйри – халык педагогикасын өйрәнүгә күп көч куйган кеше. «Тәрбия китабы»ндагы 113 үгет-нәсыйхәте һәркемнең өстәлендә урын алсын иде!

Риза Фәхреддиннең тәрбия китапларыннан да мин әхлак нәрсә ул дигән сорауга җавап таба алам. Димәк, мәгърифәтче язучы-галимнәр иҗатына ешрак мөрәҗәгать итик.

Урта гасыр һәм XIX йөз әдәбиятын әхлакый әдәбият дип атарга тулы хакыбыз бар.Чөнки анда гаделлек, намуслылык, шәфкатьлелек, сабырлык, киң күңеллелек, юмартлык һәм башка шундый уңай сыйфатлар, эш-гамәлләр турыдан-туры да, вакыйга-хәлләр аша да гәүдәләндерелә.

Татар әдәбияты – әхлакый, кешелек проблемаларын күтәрә, буыннан-буынга күчә барган рухи байлыкның төп чыганагы. Мәсәлән, якташ язучыбыз Фатих Хөснинең «Йөзек кашы» повестендагы Айдар образы белән танышкач, мин кешенең холкы – анын язмышы булуына төшендем, үз холык фигыльләренә игътибарлырак булырга, андагы тискәре башлангычларны киметә барырга, матур сыйфатларны арттырырга кирәк икән, дигән нәтиҗәгә килдем.

Мәгърифәтче язучы Фатих Кәриминең «Салих бабайның өйләнүе» дигән хикәясе миңа нык йогынты ясады. Хикәянең төп герое – Салих бабай. Ул тормышның ачысын-төчесен татыган өлкән яшьтәге кеше булуга карамастан, малайларга балаларның рухын, зиһенен баета торган хикәятләр, экиятләр сөйли. Салих бабайның борынына тәмәке салу гадәте бар. Шушы кимчелеге аша укучы күңеленә мөһим фикерләрне сеңдерергә тырыша: чир китә – гадәт кала; яшьлектә өйрәнгән гадәт, яхшымы ул, начармы, кешене гомере буе озата бара. Яшьлегеңдә начар гадәтләргә өйрәнмәскә тырыш!

Ә 10-11 сыйныфларда Гаяз Исхакый әсәрләрен өйрәнәбез. Олы тормыш юлына басарга, һөнәр алырга, алга таба гаилә корырга әзерләнүче егетләр һәм кызларга тормышның катлаулы, сикәлтәле икәнлеген аңлату зарур. Язучының «Кәләпүшче кыз», «Бай угълы», «Өч хатын белән тормыш», «Ике гашыйк», «Зөләйха», «Көз», «Ул әле өйләнмәгән иде» әсәрләрен анализлау гаилә төзүгә бәйләнешле әхлак сыйфатлары формалаштыру мәсьәләсенә дә кагыла.

Алдан санап киткән һәр әсәрдән яшьләргә киңәш булырлык, укучыны хисләндерерлек, рухын тәрбияләрлек мизгелләрне китерергә мөмкин. Мәсәлән,

«Кәләпүшче кыз» әсәрендә Камәрнең язмышы – кыз балалар өчен гыйбрәтле язмыш. Бу әсәрдә татар кызларының язмышына зур зыян китерә торган яман гадәтләрнең барлыкка килүе сурәтләнгән. Ул, бала чакта дөрес тәрбия ала алмавы сәбәпле, алга таба юньсез кешеләр кулына эләгә һәм нәтиҗәдә гомере фаҗига белән тәмамлана. Кәримә кәләпүшләрне кибеткә илтеп тапшыруны Камәргә йөкли. Һәм шушы кибеткә йөри башлау кызның булачак фаҗигасенә нигез сала. Чөнки ул анда кызлар алдауны үзенә кәсеп иткән өлкән кибетче Вафа белән очраша. Ул яшь, чибәр кызны тизрәк кулга төшерү ягын карый. Кәримә икенче кешегә кияүгә чыккач, кызының дусларының, аралашкан кешеләренең кем икәнлеген белешми. Кызын кулдан ычкындыра. Кыз белән ана арасында җылылык кими, эчкерсез сөйләшү булмый. Беркатлы, эчкерсез үсмер кыз, үзе теләп диярлек, Вафа кармагына килеп каба. Мәхәббәттә алдануын соңлап аңлаган Камәр Зөһрә карчык ярдәмендә кулдан-кулга күчеп йөри башлый, аннан соң авырып китә һәм үлә. Әсәр бик тә фаҗигале тәмамлана.

Ә Камәрнең кулдан-кулга күчеп йөри башлавына кем гаепле? Нигә аның язмышы фаҗигале тәмамлана? Тиешле тәрбия булмаудан дип уйлыйм мин. Кыз үзе дә язмышына битараф.

Күп балалы берәүдән сораганнар: «Дөньяда иң зур байлык бар. Нәрсә ул?». «Балаларым», – дип җавап кайтарган күп балалы кеше. Камәрнең әнисе кызы язмышы турында уйларга, аңа ярдәм итәргә тиеш иде. Хәзер дә дөнья куып, кайбер әти-әниләр балаларына битарафлык күрсәтәләр, аның дуслары, шөгыльләре белән кызыксынмыйлар. Ә бу бик кирәк… Кирәк чакта балаңа дус, киңәшче булу мөһимдер дип уйлыйм.

Минем уйлавымча, баланың әхлаксызлыгы өчен беренче чиратта әби-бабай, әти-әни гаепле. Бала шәхесен формалаштыруда гаилә тәрбиясе дә бик мөһим. Анасы, атасы ялгыш адымнар ясаудан тыймаса, кинәшче булмаса, бала ялгыш юлдан китеп, зур хәсрәт алып килергә мөмкин. Бала өчен әти-әни үзләре үрнәк.

Г.Исхакыйның хатын-кыз мәсьәләсен яктыртуга багышлаган икенче бер әсәре – «Теләнче кыз» романы. Сәгадәт авылның хәллерәк крестьяны гаиләсендә туып үсә. Мулла кызы белән ахирәт дуслар буларак, ярты вакыты шулар өендә уза, укырга-язарга, күркәм гадәтләргә өйрәнә.

Менә кызу канлы һәм үзсүзле этисе, йорт-җирен, мал-туарын сатып, гаиләсе белән шәһәргә күчеп китә, ләкин уңмый. Эш таба алмау, акчасыз калу, әйберләрен сатып ашау, фатирдан чыгарылу һәм фәкыйрьләр казармасына барып сыену. Башта этисе, аннары әнисе үлеп китеп, бөтенләй ятимә калган Сәгадәт хәер сорап чыгарга мәҗбүр була. Менә бай улы Габдулла, бәйрәм көнне өйләренә сәдакага дип килгән төркем арасыннан Сәгадәтне аерып алып, аулакта мәсхәрә итә, һәм бәхетсез кыз нәтиҗәдә фәхешханәгә барып эләгә. Мондый әсәрләрне күбрәк укыган саен уйланасың, фикер йөртәсең, үз алдыңа максат куерга омтыласың. Яхшы, мәгънәле әсәрләрне укыган кешедә үзаң формалаша. Тормышка каравы икенче төс ала.

Ә менә Фатих Әмирханның Хәятенең әдәплелеге әллә кайдан күренеп тора. Мәсәлән, иптәш кызы Лиза аны алырга килгәч, ул әти-әнисеннән рөхсәт сорый, ул рөхсәтсез кая да булса китәргә гадәтләнмәгән, әти-әнисен ихтирам итә. Зурларны хөрмәт, ихтирам итү – кешенең иң күркәм сыйфатларыннан берсе икәнлегенә басым ясала. Хәят бары тик дини тәрбия генә алса да, егет белән кыз арасындагы мөнәсәбәтнең зур нәрсә икәнлеген аңлый һәм аңа җаваплы карый. Хәяткә «Яшьләр уены»нда шактый гына тупас сүзләр ишетергә туры килә, ә ул шулай да күтәрелеп бәрелми, ягъни тупаслыкка тупаслык белән җавап кайтармый.

Бу да – матур гадәт. Димәк, Хәяттә үчләнү, үч алу кебек ямьсез сыйфат юк. Ул кичерә белә.

Синең Сәгадәт белән Камәр яисә Хәяткә ошыйсы килүең үзеңнән тора. Сәгадәт белән Камәр урынына үзеңне куеп кара. Син нишләр идең? Вафа белән Габдулланың кармагына эләгер идеңме? Тупаслыкка тупаслык белән җавап кайтарып дәрәҗәңне югалтыр идеңме? Кеше үз дәрәҗәсе турында һәрвакыт уйлап торырга тиеш.

Әйе, сораулар күп, ләкин һәр кеше дә үзенчә җавап бирәчәк, чөнки һәркем язмышын үзе яза. Бәхет бит ул мизгелләрдән тора. Шул мизгелләрне тудыручы син үзең. Синең язмышың үз кулыңда. Аны матур итеп төзисеңме яисә җимерәсеңме – бу синнән тора. Әйтергә кирәк, балачактан алган тәрбияң сиңа ярдәм итә.

Шәриф Хөсәеновның «Әни килде» драмасындагы Ана образы – Әхлакның үзе. Малае Ислам язмышын беркайчан да куркыныч астына куймый, теләсә нинди түбәнлеккә дә бара. Ислам кебек кешеләр, кызганычка каршы, күп очрый. Үз аналарын картлар йортына илтүче яшьләр юкмыни? Әлбәттә, бар. Ятимнәр, картлар йортлары елдан-ел күбрәк ачыла бара.

Ананың әсәр финалында балаларына әйтеп калдырган васыяте һәр кешегә тормыш кагыйдәсе булырлык сүзләр: «Кеше булыгыз! Куркак җан булудан сакланыгыз! Кеше куркак булса, үзенең җанын саклап калу өчен, теләсә нинди түбәнлеккә бара, Атасын да Анасын да, хәтта Ватанын да сата!» Мин бу бөек Анага сокланам.

Татар халкының гореф-гадәтләре аша мин кеше аңына бик күп әхлак сыйфатлары салына дигән нәтиҗәгә килдем.

Чит ил кинофильмнарына күз салыйк. Алар безне әхлаклыкка өйрәтәме? Әлбәттә, юк. Чит ил кинофильмнары безне кеше үтерергә, кеше җәзаларга, җиңел юл белән акча табарга өйрәтә. Бәлки, аларны карауны тыяргадыр?! Үзе-безнең «совет» кинолары бар ләбаса.

Эчкечелек, наркомания, гомумән, киләчәгеңне кайгыртмау бүгенге көннең коточкыч проблемасы булып тора. Заманага сылтау итеп, начар гадәткә күрә торып ияләнеп, киләчәгегезне, бәхетегезне, тормышыгызны җимермәгез, дип бөтен яшьләргә дәшәсем килә.

Ә сәхнәдә биеп торган ялангач кызлар турында ни диярга кала? Андый кызлар Ф. Әмирханның «Хәят»ен укыдылармы икән?! Алар мондый түбәнлеккә

барганнармы?! Әхлакның алар ни икәнен дә белмиләр, ата-анасын, туганнарын оятка калдыралар, авыруга сабыштыралар.

Мәхәббәт өлкәсендә дә әхлак дигән нәрсә бар. Кияүгә чыкмыйча гына бала алып кайткан яшь «аналар», тәннәрен сатып йөрүче егет-кызлар татар яшьләренә хас булган сабырлык, тыйнаклык, әдәплелек сыйфатларын кая куйганнар? Замана чирләре СПИД, наркомания, сифилис кебек чирләрдән курыкмыйлармы? Чәчәктәй гомереңне шундый чирләр һәм иртә килгән үлем белән чагыштырасыңмы? Кеше гомере болай да кыска. Ходай Тәгалә тарафыннан бирелгән гомереңне үзеңнән соң үрнәк эз итеп калдыру бик мәслихәт, ләбаса. Мөхәммәт Мәһдиев язганча, кеше китә – җыры кала.

Нәтиҗә ясап, шуны әйтәсе килә: Кытай халкы үз җитешсезлекләрен күрсәтү, тикшерү өчен «Хурлык музее» төзегән. Безгә, татар халкына, бәлки, «Татар милләтенең хаталары», «Әхлак дөньясы» дигән күргәзмә-музейлар кирәктер. Кемнәрдер кабатлаган ялгышны, эшләгән әдәпсезлекне күреп, алдагы буын уйланыр иде. Татар халкы – укымышлы халык бит ул. Музей яшьләрнең үзаңын формалаштыруга ярдәм итәр иде. Яшәүнең нигезе – изгелек.

«Халыкларның сөю һәм алар өчен теләктәш булу, тиешле эш-гамәлләрне кылып, кирәкмәгән эшләрдән тыелып тору, кешеләргә изгелек, яхшылык кылу, ярдәм итү, явызлыкларга изгелек белән каршы булу, сүздән бигрәк гамәл белән яхшылык курсәтү кирәк», – дип язган күренекле мәгърифәтчебез Р.Фәхретдин «Җәвамигүль Кәлим шәрхе» китабында.

Алдан язганнардан чыгып, татар җәмгыятендә түбәндәгеләрне тормышка ашырырга кирәк дигән нәтиҗәгә килдем:

1. Шәхес тәрбияләүгә матур әдәбият һәм телевидение-радионың йогынтысын арттыру.
2. Безнең идеологиягә каршы килә торган чит ил фильмнарын кертмәү.
3. Милли горурлык хисен тәрбияләүдә гаилә белән мәктәпнең хезмәттәшлеген ныгыту.
4. Һәркемгә татарның әхлакый кодексын кулланма итеп алу.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В РАБОТЕ В ДЕТСКОМ САДУ

Г.Н. Нигматзянова,
воспитательница высшей категории
Десткий сад №23 г. Казани (Россия)
E-mail: gulnara03041974@yandex.ru

Аннотация. Данная статья раскрывает некоторые особенности работы с дошкольниками по использованию произведений детской художественной литературы. Особое внимание уделяется преемственности между детским садом и школой.